10. त्वमेका भवानि

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સ્તોત્રકાવ્યની એક આગવી પરંપરા છે. સ્તુતિ કરવા માટેના સાધનરૂપ પદ્યોને સ્તોત્ર કહે છે. આવાં સ્તોત્રો ક્યારેક મુક્તકના રૂપે એકાદી સંખ્યામાં તો ક્યારેક ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ વગેરે શ્લોકોની સંખ્યામાં નિબદ્ધ હોય છે. સ્તોત્રસાહિત્યમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધિ આદિશંકરાચાર્યે રચેલાં સ્તોત્રોને પ્રાપ્ત થઈ છે. એમણે કેટલાં સ્તોત્રો રચેલાં છે, તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. ઘણાં સ્તોત્રો એમના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયાં છે. તેમના નામે પ્રસિદ્ધિ પામેલા આવા જ એક આઠ શ્લોક ધરાવતા સ્તોત્રમાંથી પાંચ શ્લોકો પસંદ કરીને અહીં પ્રસ્તુત કર્યા છે.

જગદંબા ભવાનીની અહીં સ્તુતિ છે. સ્તુતિના પ્રત્યેક શ્લોકમાં ભક્તની અનન્ય શરણાગતિનું અને અબોધ બાળકની ભક્તિનું સતત દર્શન થાય છે. અહીં વર્ણન છે તે પ્રમાણે આ સ્તોત્રનું ગાન કરનાર ભક્તને પોતાના સાંસારિક સંબંધીઓ, જેવા કે - માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, પુત્ર-પુત્રી કે પતિ-પત્ની જેવા દુન્યવી સંબંધોમાં જરાય રસ નથી. તેને મન તો આ ભવાની મા જ સર્વસ્વ છે. વળી, શાસ્ત્ર, તપ અને તીર્થ, વ્રત કે ઉપવાસ જેવા સ્થૂળ કર્મકાંડ તરફ પણ રુચિ નથી. તેને તો માત્ર પોતાની આ આરાધ્યા દેવી ભવાનીના શરણે રહેવાનું પસંદ છે. તેને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે ગમે તેવા પ્રસંગે મારી રક્ષા કરનાર તો મારી આ ભવાની માતા જ છે.

સુંદર રીતે ગાઈ શકાતા આ સ્તોત્ર દ્વારા એ બોધ લેવાનો છે કે બાહ્ય કર્મકાંડ કરતાં અનન્ય શ્રદ્ધા સાથે સાદાઈથી અને ગુણાત્મક જીવાતું જીવન વધારે મહત્ત્વનું છે. આ રીતે જીવતા માણસની રક્ષા ભવાની માતા સદૈવ કરે છે.

न तातो न माता न बन्धुर्न दाता
न पुत्रो न पुत्री न भृत्यो न भर्ता।
न जाया न विद्या न वृत्तिर्ममैव
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥ 1 ॥

न जानामि दानं न च ध्यानयोगं
न जानामि तन्त्रं न च स्तोत्रमन्त्रम्।
न जानामि पूजां न च न्यासयोगं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥ 2 ॥

न जानामि पुण्यं न जानामि तीर्थं
न जानामि मुक्तिं लयं वा कदाचित्।
न जानामि भक्तिं व्रतं वापि मातः
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥ 3 ॥

विवादे विषादे प्रमादे प्रवासे
जले चानले पर्वते शत्रुमध्ये।
अरण्ये शरण्ये सदा मां प्रपाहि
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥ 4 ॥

अनाथो दरिद्रो जरारोगयुक्तो
महाक्षीणदीनः सदा जाड्यवक्त्रः।
विपत्तौ प्रविष्टः प्रणष्टः सदाऽहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥ 5 ॥

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલ્લિંગ) तातः પિતા **बन्धुः** ભાઈ, સગો **भृत्यः** નોકર, ચાકર **विषादः** દુઃખ, અફસોસ **प्रमादः** આળસ **अनलः** અગ્નિ **लयः** લીન થવું તે

(સ્ત્રીલિંગ) जाया પત્ની **वृत्तिः** નોકરી, ધંધો **भवानी** પાર્વતીનું એક નામ, ભવનાં એટલે કે શિવનાં પત્ની **मुक्तिः** મોક્ષ (જન્મમરણના ચક્રમાંથી છૂટી જવું તે) **भक्तिः** ભગવાનને ભજવાની ક્રિયા (પુરાણ મુજબ ભક્તિના નવ પ્રકાર છે.) **विपत्तिः** આપત્તિ, મુશ્કેલી

(નપુંસકલિંગ) व्रतम् વ્રત (સંસ્કૃતમાં આ શબ્દ પુંલ્લિંગમાં પણ વપરાય છે. નિયમિત રીતે આચરવાનાં પુણ્યકર્મને અને ધર્મની ભાવનાથી અમુક કાર્ય ન કરવા અંગે સ્વેચ્છાએ કરવામાં આવેલા નિશ્ચયને વ્રત કહે છે.) **अरण्यम्** વન, જંગલ **शरण्यम्** શરણું, આશ્રયસ્થાન

વિશેષણ : अनाथः જેનો કોઈ નાથ-સ્વામી નથી તેવો **दरिद्रः** નિર્ધન **जरारोगयुक्तः** ઘડપણ અને રોગથી યુક્ત **महाक्षीणदीनः** ખૂબ જ ક્ષીણ-ઘસાઈ ગયેલો અને કંગાલ (दीन = કંગાલ, બીકણ) **जाड्यवक्त्रः** જેનું મુખ જડ થઈ ગયું છે તેવો **(अहम् હું) विपत्तौ प्रविष्टः (अहम्)** આફતમાં પ્રવેશેલો (હું) **प्रणष्टः (अहम्)** નાશ પામેલો (હું)

અવ્યય : कदाचित् ક્યારેક, કોઈકવાર **वापि** અને વળી

સમાસઃ ध्यानयोगम् (ध्यानस्य योगः, तम् – षष्ठी तत्पुरुष) । स्तोत्रमन्त्रम् (स्तोत्रम् च मन्त्रः च – स्तोत्रमन्त्रम् – समाहार द्वन्द्व) । न्यासयोगम् (न्यासस्य योगः, तम् – षष्ठी तत्पुरुष) । शत्रुमध्ये (शत्रूणां मध्यः, तस्मिन् – षष्ठी तत्पुरुष) । अनाथः (न विद्यते नाथः यस्य सः – बहुव्रीहि) । जरारोगयुक्तः (जरा च रोगः च (जरारोगौ – इतरेतर द्वन्द्व), जरारोगाभ्यां युक्तः – तृतीया तत्पुरुष) । महाक्षीणदीनः (क्षीणः च दीनः च (क्षीणदीनौ – इतरेतर द्वन्द्व), महान्तौ च तौ क्षीणदीनौ – कर्मधारय) । जाड्यवक्त्रः (जाड्यं वक्त्रं यस्य सः – बहुव्रीहि) ।

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : न जानामि હું જાણતો નથી. **ध्यानयोगम्** ધ્યાનયોગને (કોઈ દેવતા કે પરબ્રહ્મના માનસિક ચિંતનની પ્રક્રિયાને ધ્યાનયોગ કહે છે.) **तन्त्रम्** તંત્રને, પૂજાની એક પ્રકારની પદ્ધતિને (અતિમાનવીય શક્તિની પ્રાપ્તિ માટે આ પ્રકારની પૂજા કરાતી હોય છે.) **स्तोत्रमन्त्रम्** સ્તોત્ર અને મંત્રને (જે પદ્ય દ્વારા સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે. આવાં પદ્ય લૌકિક છંદમાં રચાયેલાં હોય છે. વેદમાં આવતાં પદ્યોને મંત્ર કહે છે. તે ઋષિઓનું દર્શન છે.) **न्यासयोगम्** ન્યાસ-યોગને (શરીરના જુદા જુદા અવયવોમાં ભિન્ન ભિન્ન દેવતાઓનું મંત્રપાઠની સાથે ધ્યાન કરવાની પ્રક્રિયાને ન્યાસયોગ કહે છે.) **मातः** હે મા ! **मां प्रपाहि** મારી રક્ષા કરો.

2. સંધિ : तातो न (तातः न) । बन्धुर्न (बन्धुः न) । पुत्रो न (पुत्रः न) । भृत्यो न (भृत्यः न) । वृत्तिर्ममैव (वृत्तिः मम एव) । ममैव (मम एव) । गतिस्त्वम् (गतिः त्वम्) । चानले (च अनले) । अनाथो दरिद्रो जरारोगयुक्तो महाक्षीणदीनः (अनाथः दरिद्रः जरारोगयुक्तः महाक्षीणदीनः) । सदाऽहम् (सदा अहम्) ।

1. विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) वृत्तिः शब्दस्य कः अर्थः ? ◯

(क) जीवनचर्या (ख) वर्तनम् (ग) प्रवृत्तिः (घ) निर्वृतिः

(2) कुत्र प्रविष्टस्य भक्तस्य भवानी एका एव गतिः वर्तते ? ◯

(क) व्रते (ख) वने (ग) विपत्तौ (घ) सर्वत्र

(3) भवानि इति .... पदम् अस्ति। ◯

(क) क्रियापदम् (ख) संबोधनपदम् (ग) कर्तृकारकम् (घ) कर्मकारकम्

(4) न जानामि .... लयं वा कदाचित्। ◯

(क) पूजाम् (ख) व्रतम् (ग) मुक्तिम् (घ) प्रलयम्

(5) गतिस्त्वं .... भवानि। ◯

(क) प्रपाहि (ख) वयम् (ग) त्वमेका (घ) भवान्

2. उदाहरणानुसारं परिचयं कारयत ।

पद	शब्द	लिङ्ग	विभक्ति-वचन
उदाहरणम् : विपत्तौ	विपत्ति	इकारान्त स्त्रीलिङ्ग	सप्तमी एकवचन
(1) पूजाम्	....	....	....
(2) वृत्तिः	....	....	....
(3) जले	....	....	....
(4) त्वम्	....	....	....
(5) व्रतम्	....	....	....

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कुत्र, किम्, कः, का)

(1) अहं <u>ध्यानयोगं</u> न जानामि।

(2) मम <u>वृत्तिः</u> नास्ति।

(3) <u>अरण्ये</u> सदा मां प्रपाहि।

4. समासप्रकारं लिखत ।

(1) अनाथः .... (2) शत्रुमध्ये ....

(3) जाड्यवक्त्रः .... (4) ध्यानयोगम् ....

5. गुर्जरभाषायाम् उत्तरं लिखत ।

(1) ભક્ત પોતાના કયા કયા સ્વજનને છોડીને માતાને પોતાની એક માત્ર ગતિ માને છે ?

(2) ભક્ત શું-શું નથી જાણતો ?

(3) કઈ કઈ પરિસ્થિતિમાં ભક્ત માતાને રક્ષણ કરવા પ્રાર્થે છે ?

(4) अनाथो दरिद्रो.... શ્લોકમાં ભક્ત પોતાને માટે કયાં વિશેષણો વાપરે છે ?

6. श्लोकपूर्तिं कुरुत ।

(1) विवादे विषादे .... त्वमेका भवानि ॥

(2) अनाथो दरिद्रो .... त्वमेका भवानि ॥

પ્રવૃત્તિ

- આદિ શંકરાચાર્યે રચેલું આવું કોઈ એક બીજું સ્તોત્ર મેળવીને વાંચો.
- વર્ગખંડમાં આ સ્તોત્રનું સમૂહગાન કરો.

•